

*Erdős Kristóf*¹

EGY KETTÉTÖRT BARÁTSÁG TÖRTÉNETE.
VITÁK A BUDAPESTI REFORMÁTUS EGYHÁZMEGYE ÉLÉN, 1944-BEN²

ABSTRACT

Kristóf Erdős: The story of a broken friendship. Disagreements among the leadership of the Reformed Presbytery of Budapest, 1944

For the first dean of the Reformed Presbytery of Budapest, Imre Szabó, the real threat of the Nazi ideology to Christianity had been known since the early 1930s. In his sermons, lectures and newspaper articles, he voiced this opinion. In his congregation and in the Presbytery, his lay colleague in leadership was András Tasnádi Nagy, who as Minister of Justice had introduced the second anti-Jewish law (1939). Their political differences came to a head in the summer of 1944, when Tasnádi blocked Szabó's initiative to have the Presbytery protest the deportation of rural Jews. As a result, their friendship ended. In 1946, Tasnádi was sentenced to death as a war criminal. On the initiative of dean Szabó, the Presbytery submitted a petition for clemency to save his life, which the President of the Republic accepted. Tasnádi's sentence was changed to life imprisonment and he died in prison in 1956.

Keywords: fight against anti-Semitism, anti-Jewish laws, discrimination against Jews, Word War II, Holocaust, Hungarian Reformed Church, Reformed Presbytery of Budapest

Szabó Imre esperes³ vezetésével 1932-ben alakult meg a Budapesti Református Egyházmegye, amely a Dunamelléki Református Egyházkerület legnépesebb lélekszámú egyházmegyéje volt. Szabó világi vezetőtársa, az egyházmegye első gond-

- 1 *Erdős Kristóf* (PhD) történész, a Nemzeti Emlékezet Bizottsága Hivatalának tudományos főmunkatársa. kristof.erdos@neb.hu
- 2 Jelen tanulmány az alábbi cikk jelentősen kibővített, tudományos apparátussal ellátott változata: ERDŐS Kristóf: Nem tudunk megállni Isten színe előtt, *Országút* 5(2024/17), 38–40.
- 3 Szabó Imréről lásd NAGY Zsombor: Szabó Imre, a budapesti református egyházmegye megszervezője és első esperese, in: Kósa László (szerk.): *Reformátusok Budapesten, Tanulmányok a magyar főváros reformátusságáról*, 1. kötet, Budapest, Argumentum–ELTE BTK Művelődéstörténeti

noka Némethy Károly lett, aki néhány év múlva, 1935. szeptember 27-én betegség miatt lemondott tiszteréről.⁴ Utódját, Tasnádi Nagy Andrást a budapesti református gyülekezetek egyhangúlag – 44 érvényes szavazattal – választották meg. Tasnádi ekkor a Vilma királynő úti (fasori) református egyházközség főgondnoka, civil foglalkozását tekintve pedig a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium államtitkára volt.⁵ Székfoglaló beszédét az 1936. január 6-i egyházmegyei közgyűlésen mondta el.⁶ Ekkorra már egy évtizedes munkatársi kapcsolat kötötte őt össze Szabó esperessel, aki a fasori gyülekezet vezető lelképásztora volt, Tasnádi pedig 1925-től ennek a gyülekezetnek a főgondnoka.⁷ Szabó naplójában „bibliás, templomos” emberként jellemezte Tasnádit, akivel jó baráti viszonyban volt, de a társaságába nem járt.⁸

Szabó és Tasnádi a zsidókérdés tekintetében egymástól gyökeresen eltérő álláspontot képviseltek, vitáik során 1944-ben eljutottak odáig, hogy munkatársi és jó baráti kapcsolatuk végleg megromlott. Mindennek hosszú előzményei voltak, aminek részletes ismertetése szükséges az 1944-ben történtek megértéséhez. Szabó a náci ideológia és a kereszténység viszonyrendszeréről 1944. november végén leírta, hogy már tíz éve felismerte, hogy „a Rosenberg-féle mítoszban”⁹ (sic!) van a keresztyénség XX. századbeli nagy ellensége, amely így vagy úgy, *Gleichschaltung*-

Tanszék, 2006, 579–590.; DRASKÓCZY István: *Szabó Imre a Budapesti Református Egyházmegye első esperesének élete és munkái*, Mezőszilas–Kiskunfélegyháza, Parakletos Alapítvány, 1968–1992.

- 4 A Budapesti Református Egyházmegye 1935. évi október hó 16-án d.e. 10 órakor I., Böszörményi-út 28. sz. a., a Budahegyvidéki Egyházközség tanácstermében tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve, 5. pont, in: *A Budapesti Református Egyházmegye 1935. évi október hó 16-án tartott rendes közgyűlésének és bírósági ülésének jegyzőkönyve. A Budapesti Református Egyházmegye hivatalos kiadványa*, Budapest, Bethlen Gábor Irodalmi és Nyomdai Rt., 1935, 5–11. (Elérhető a Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltárában.)
- 5 Kozma István a budapesti református presbitériumok 1932–1949 közötti társadalmi összetételét vizsgálta a Budapesti Református Egyházmegye által 1932-ben, 1938-ban, 1944-ben és 1947-ben kiadott név- és címtárak alapján. Kutatásának egyik fontos eredménye szerint ebben az időszakban az állami szolgálatban álló presbiterek felülreprezentáltak voltak a budapesti gyülekezetek presbitériumaiban. Eltéréseket mindössze a felülreprezentáltság mértékében talált. Vö. KOZMA István: *Reformátusok Budapesten*, 1. köt., 233–272, 261–265.
- 6 A Budapesti Református Egyházmegye 1936. évi január hó 6-án délelőtt 10 órakor a IX., Ráday-utca 28. sz. alatti díszteremben tartott rendkívüli közgyűlésének jegyzőkönyve, 5–10. pontok, in: *A Budapesti Református Egyházmegye 1936. évi január hó 6-án tartott rendkívüli közgyűlésének jegyzőkönyve. A Budapesti Református Egyházmegye hivatalos kiadványa*, Budapest, Bethlen Gábor Irodalmi és Nyomdai Rt., 1936, 5–17. (Elérhető a Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltárában.)
- 7 Szabó naplójában azt írta, hogy Tasnádit mint MÁV-főügyészt választották meg fasori főgondnoknak. Tasnádi pedig 1925-ben lett a MÁV-nál főügyész. Vö. Szabó 1951. december 16-i naplóbejegyzése, SZABÓ Imre: *Ég, de meg nem emésztetik. Naplók 1914–1954*, Budapest, Budahegyvidéki Református Egyházközség, 2001, 222. és VILLÁM Judit: Tasnádi Nagy András, in: Jónás Károly–Villám Judit: *A magyar országgyűlés elnökei, 1848–2002*, Budapest, Argumentum, 2002, 297–300, 298.)
- 8 Vö. Szabó 1951. december 16-i naplóbejegyzése, Szabó: *Ég, de meg nem emésztetik*, 222.
- 9 Hitler legfőbb ideológusának, Alfred Ernst Rosenbergnek *Der Mythos des 20. Jahrhunderts* (A 20. század mítosza) c. 1930-as könyvéről van szó.

sal vagy erőszakkal az egyházat a maga szolgálatába akarja kényszeríteni, vagy felszámol vele”.¹⁰ Az esperes azért szervezett konferenciákat a budapesti lelkészeknek és hitoktatóknak, hogy a nemzetiszocializmussal szemben tudomásukra adja, hogy „mi a hitvallásainkból és a Szentírásból következő álláspont”¹¹ – írta egy barátjának 1946 elején.

Időben az első ismert, antiszemitizmussal szembeni nyilvános megnyilatkozása 1931 adventjén jelent meg. Fasori lelképásztorként a Tízparancsolatról szóló előadásait *Ismerd meg magad* címmel tette közzé. Ennek bevezetőjében Szabó erős kritikával illette Erich Ludendorff tábornokot, aki Hitler korai támogatója volt, és mélyen antiszemita nézeteket vallott:

„A mai antiszemita nacionalizmus minden országban ezzel a váddal fordul a keresztyénség felé, hogy a zsidó faji szellemet lehelő Ótestamentom (sic!) megfertőzte zsidó szellemmel a nemzetek fajiságát, azért a nevelésből, az iskolákból, az ígéhirdetésből ki kell törölni az Ótestamentumot s maradjon meg csak az Újtestamentom (sic!). Németországban Ludendorff tábornok és újabban felesége ennek a rögeszmének a fanatikus harcosai, az utóbbi annyira megy, hogy Krisztus nélküli keresztyénséget akar, helyesebben a germán istenek kultuszára¹² való visszatérést.”¹³

Ezzel szemben Szabó a következő teológiai álláspontot képviselte:

„Bármily nagy legyen is az antiszemitizmus, a keresztyénség az Ótestamentumról nem mond és nem mondhat le. Ugyanaz az Isten szól ottan, aki az Újtesta-

- 10 Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára (RL) C/105 Szabó Imre budapesti esperes iratai, m7 doboz, ikt. sz. nélkül, Szabó Imre *Kedves Barátom* kezdetű levele. Másolat. (Kelt: Bp., 1944. november 24.) A levél címzettje Bereczky Albert Pozsonyi úti református lelképásztor volt, vö. ERDŐS KRISTÓF: Szabó Imre budapesti esperes embermentő tevékenysége (1944), *Hagyomány – Identitás – Történelem* 1(2024/1), 95–113, 104, 56. lábjegyzet. doi: 10.69594/hit.2024.1.9
- 11 RL C/105, 2. doboz, ikt. sz. nélkül, *Kedves Barátom!* kezdetű levél gépiratos másolata (címezett és keltezés nélkül). Szabó lánya, Szabó Imréné Szabó Éva adta meg a levél körülbelüli keltezését és azonosította a levél címzettjét, Takaró Géza amerikai magyar református lelkész. A teljes levelet közli Szabó: *Ég, de meg nem emésztenék*, 420–430.
- 12 A Ludendorff vezette mozgalom a széles körű ideológiai egyetértés ellenére elhatárolódott a nemzetiszocializmustól, és hevesen támadta a Hitler által szorgalmazott taktikai megállapodást a keresztyény felekezetekkel. Az 1933-as hatalomátvételt követően a Ludendorff alapította szövetséget („Tannenbergbund”) az egész Német Birodalomban betiltották, de a lapukat („Am heiligen Quell deutscher Kraft” [„A német erő szent forrásánál”]) továbbra is kiadhatták. A Ludendorff házaspár ezután alkalmazkodott az új politikai keretekhez: mérsékeltebb és békülékenyebb hangot ütöttek meg, majd 1937-ben – Ludendorff halálát megelőzően – Hitler hivatalosan jóváhagyta a Ludendorff-féle „Deutsche Gotterkenntnis”-t („német istenismeret”-et) mint államilag elismert vallási felekezetet. Vö. VORDERMAYER, Thomas: Ludendorff-Bewegung, in: *Historisches Lexikon Bayerns*, <https://www.historisches-lexikon-bayerns.de/Lexikon/Ludendorff-Bewegung>, 2025. június 6.
- 13 SZABÓ IMRE: *Ismerd meg magad. A Budapest–fasori templomban 1931. szept. 20-tól nov. 1-ig elhangzott 14 beszéd és szabadelőadás a Tízparancsolatról*, Budapest, Első Kecskeméti Hírlapkiadó- és Nyomda-Részvénytársaság, 1931, 5.

mentomban. [...] Isten a zsidó nép által is megajándékozta a világot. Néki nem voltak nagy költői, sem művészei, mint a görögöknek, sem nagy hadvezérei, mint a rómaiaknak – de a Tízparancsolat néki adatott s néki prófétái voltak, akik által Isten ma is szól az Ő anyaszentegyházában.”¹⁴

Az 1930-as években Szabó Imre figyelemmel kísérte a politikai változásokat és az azokkal kapcsolatos protestáns teológiai reflexiókat. Már a Hitler hatalomátvételét követő első, zsidó állampolgárok jogait korlátozó törvényre is reagált. Ez a törvény 1933. április 7-én lépett hatályba Németországban, ennek harmadik, ún. „árja” paragrafusában (*Arierparagraph*) rögzítették, hogy a „nem árja” származású köztisztviselőknek le kell mondaniuk állásukról. A törvény kiegészítő rendelkezésében definiálták: „nem árja” az, akinek legalább egyik szülője vagy nagyszülője zsidó volt.¹⁵ Németországban a Hitlerrel és az árjaparagrafussal egyetértő, politikai és ideológiai alapokon álló protestáns felekezetekhez tartozó német keresztényekkel (*Deutsche Christen*) szemben 1934-ben létrejött a Hitvalló Egyház (*Bekennende Kirche*). Ennek zsinatán fogadták el a Karl Barth teológiai professzor által előkészített Barmeni Teológiai Nyilatkozatot, amelyben a Szentírás tanításai mellett álltak ki.¹⁶

Szabó Imre 1934. január elején nyilvánosan felszólalt az árjaparagrafussal szemben a budapesti Skót Misszióban tartott előadásán. A *Reggeli Újság* tudósítása szerint elmondta, hogy a „protestáns egyház nem híve” ennek a rendelkezésnek. Szabó esperes kiemelte, hogy Magyarország „ipari fejlődését a zsidóknak köszönheti”. Továbbá annak a véleményének adott hangot, hogy az antiszemitizmus „nagy rombolást vitt véghez a magyarság lelkében”. Előadása végén imádkozott a zsidósáért.¹⁷ Az esperes zsidókérdésben elfoglalt álláspontját tovább erősítette a német Hitvalló Egyház teológiája. Szabó naplójában feljegyezte, hogy 1939-ben már „Barth és az újabb theológia (sic!) tanítványa” volt, amikor az egyházmegújéhoz tartozó budapesti gyülekezetvezető lelkészeknek tartottak konferenciát a zsidókérdésről. Szabó az 1930-as évek közepétől álláspontját több alkalommal kifejtette előadásokban, prédikációkban, illetve újságcikkekben.¹⁸

Az 1939. évi sajtócenzúra bevezetése után számos cikkét nem engedték közölni.¹⁹ Például az „Ábel vére – Krisztus vére” című, 1943. évi nagypénteki prédiká-

14 Szabó: *Ismerd meg magad*, 6.

15 FRIEDLÄNDER, Saul: *A náci Németország és a zsidók, 1933–1945*, Budapest, Múlt és Jövő, 2013, 9.

16 A Barmeni Teológiai Nyilatkozatról lásd FEKETE Károly: *A Barmeni Teológiai Nyilatkozat. Vezérfonal a dokumentum tanulmányozásához*, Budapest, Kálvin, 2009.

17 RL C/105, m7 doboz, ikt. sz. nélkül, *Reggeli Újság*, 1934. január 8., 5. oldal: A protestáns egyház nem híve az árjaparagrafusnak – mondotta Szabó Imre esperes a Skót Misszió vasárnapi estélyén c. tudósítás.

18 Vö. Szabó 1951. december 20-i naplóbejegyzése, Szabó: *Ég, de meg nem emésztetik*, 230.

19 A kormány a honvédelemről szóló 1939. évi II. törvénycikk alapján (vö. 151. § Sajtóellenőrzés) vezette be a sajtócenzúrát. A háborús évek sajtóirányításáról és a sajtószabályozásáról lásd PAÁL Vince: Sajtószabályozás és sajtószabadság a Horthy-korszakban, in: Paál Vince (szerk.): *Magyar*

cióját a cenzorok nem engedték a nyilvánosság elé tárni.²⁰ Ekkor már hatályban volt a harmadik zsidótörvény. Ebben a prédikációjában Szabó kemény szavakkal illette az akkori képmutató vallásosságot, többek között az alábbiakkal: „Nincs olcsóbb megoldás, mint elmarasztalni egy népet a Krisztus vééréért, de szemébe nem nézni annak a ténynek, hogy minden nép fellázadt Krisztus ellen, és először kiirtotta magából.”²¹

Kevéssé ismert az az összefüggés, hogy az első és a második zsidótörvény előkészítése és hatálybalépése két olyan igazságügy-miniszter hivatali idejéhez kötődik, akik református presbiterek, egyben gyülekezeti főgondnokok voltak. Lázár Andor igazságügy-miniszter neve ismertebb, aki Darányi Kálmán miniszterelnökkel, illetve Hóman Bálint kultuszminiszterrel vitába keveredett, és nem támogatta az első zsidótörvényt, amiért lemondott hivataláról.²² Lázár maga is református presbiter volt, egyben a Kecskeméti Református Egyházmegye gondnoka.²³ Utódja az igazságügy-miniszteri székben egyik államtitkára, Mikecz Ödön lett.

Mikecz nyolchónapos minisztersége idején írta alá az első zsidótörvényt, a „társadalmi és gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról” című, 1938. évi XV. törvénycikket. Mikecz Ödönt még államtitkárként, 1938. január 2-án iktatták be a Budapesten újonnan alakult pasaréti református gyülekezet főgondnoki tisztébe, néhány hónappal igazságügy-miniszterre való kinevezése előtt.²⁴

sajtószabadság és -szabályozás 1914–1989. Előadások a magyar sajtószabadság történetéhez (Budapest, 2012. november 15.), Budapest, Média tudományi Intézet, 2013, 7–19. Szabó cenzúrázott cikkeinek kéziratait lásd RL C/105, 2. doboz, ikt. sz. nélkül: A cenzúra által nem engedélyezett cikkek.

20 Erre Szabó utal a Takaró Géza amerikai magyar református lelkésznek, 1946 elején írott levelében is, vö. Szabó: *Ég, de meg nem emésztetik*, 426.

21 Idézi VEZSENYI Péter: Dokumentumok Szabó Imre református esperes, Budapest-fasori lelképásztor 1951-ben történt lemondatásáról, *Egyháztörténeti Szemle* 23(2022/1), 102–117, 105–106. doi: 10.54231/etszemle.2022.1.6

22 RÉVÉSZ Béla: *Az igazság ügye és az állampárt. Az igazságügy politikai környezetének változásai Magyarországon 1944–1989*, Szeged, Iurisperitus, 2022, 78–80.

23 Lázár igazságügy-miniszteri hivatala (1932–1938) idején, 1935-ben választották meg az egykori Kecskeméti Református Egyházmegye gyülekezeti egyházmegyei gondnoknak. A tisztújítás során, 1938-ban újból kecskeméti egyházmegyei gondnoknak választották. Vö. A Dunamelléki Református Egyházkerület közgyűlésének jegyzőkönyve. 1935. évi november 16-iki délelőtti ülés, kezdete 10 órakor, 6. pont, in: *A Dunamelléki Református Egyházkerület 1935. évi november hó 16. és következő napjain tartott rendes közgyűlésének és 1935. évi bírósági ülésének jegyzőkönyve. A Dunamelléki Református Egyházkerület Hivatalos kiadványa*, Budapest, Bethlen Gábor Irodalmi és Nyomdai Rt., 1935, 7.; *Dunántúli Protestáns Lap. A Dunántúli Református Egyházkerület Hivatalos közlönye*, 1938. április 3. (49. évf., 14. sz.), 60. (Elérhető a Hungarianan.) Lázár élettörténetéhez lásd LÁZÁR Andor: *Visszemlékezéseim*, Budapest, Ráday Gyűjtemény, 1996. és HÖRCSIK Richárd: Lázár Andor életútja, 1882–1971, in: Farkas Gábor (szerk.): *1900–1944. A veszprémi településtörténeti konferencián elhangzott előadások, korreferátumok szövege* (1981. november 10–11.), Veszprém, MTA Veszprémi Akadémiai Bizottság–MTA Pécsi Akadémiai Bizottság, *A Dunántúl településtörténete* V., 1982, 448–453.

24 Az alakuló pasaréti református gyülekezet népes küldöttsége, Keresztes Ede gyülekezeti gondnok vezetésével, kereste fel Mikecz Ödön államtitkárt és kérte fel, vállalja el a főgondnoki tisztséget. Vö. *Nyírvidek Szabolcsi Hírlap*, 1937. július 10. (V. évf., 153. sz.), Hírek, 5. (Elérhető a Hungarianan.);

Mikecz 1938. november 15-ig volt miniszter, majd ügyvédként működött, így képviselőhez jutott a törvényhozás felsőházában. Felsőházi beszédeiben már a második zsidótörvénnyel szemben, illetve az erősödő német befolyás ellen erőlesen fellépett, amiért a német megszállás után bujkálnia kellett.²⁵

Mikecz igazságügy-miniszter utódja, 1938. november 15-től Tasnádi Nagy András lett, Szabó Imre esperes világi vezetőtársa: a fasori gyülekezet főgondnoka és a budapesti egyházmegye gondnoka. Az első zsidótörvényt az a bizottság dolgozta ki, amelynek vezetője Tasnádi volt, aki ekkor a kormánypárt elnöke, illetve már a budapesti egyházmegye gondnoki tisztét is ellátta.²⁶ A második zsidótörvényt, a „zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról” című, 1939. évi IV. törvénycikket Imrédy Béla miniszterelnök és Tasnádi Nagy András igazságügy-miniszter nyújtotta be.²⁷ Mint igazságügy-miniszter sokszor felszólalt, és védelmébe vette a törvényjavaslatban foglaltakat a hosszan tartó parlamenti vitái során.²⁸ A nagyrészt már faji alapon álló második zsidótörvény rendelkezései a keresztény egyházak zsidó származású tagjaira is vonatkoztak.²⁹

Szabó 1946 elején keserűen írta egyik barátjának, Takaró Géza amerikai magyar református lelkésznek a következőt: „Világi embereink nagy része, különösen a politikusok azonban egyre élesebben foglaltak állást a német orientáció mellett és az ismétlődő zsidótörvényeket a magyar református középosztály is tárt karokkal fogadta. Református emberek voltak a javaslat készítői: Mikecz Ödön, Tasnádi Nagy András. Egyre sűrűbb lett az összeütközés a lelkészi és világi elem közt. A világiak »túrték« az egyház ellentmondását, de a politikai pártfegyelem egyre erősebb volt, mint a hitvallásos meggyőződés és egyeztetni akarták valahogy antiszemitizmusukat, a nacionalizmust, a magyarság fennmaradását és a kereszténységet – mindig az utóbbi rovására.”³⁰

Noha Szabó és Tasnádi mind a fasori gyülekezet, mind a budapesti egyházmegye élén vezetőtársak voltak, a zsidókérdés tekintetében nem jutottak közös

Mikecz Ödön államtitkár főgondnoki beiktatása, in: *Magyar Országos Tudósító, Kézirat*, Budapest, 1938. január 3. (XX. évf., 1. szám), Kilencedik kiadás. (Elérhető a Hungariananán.) A pasaréti református gyülekezet lelképásztora, Joó Sándor a vészkorszak idején származási és politikai okokból üldözöttek mentett, világi jobbkeze pedig a gyülekezet gondnoka, Keresztes Ede ügyvéd volt. Vö. DRASKÓCZY István: „*Nekem az élet Krisztus – és a meghalás nyereség.*” Dr. Joó Sándor, a Budapest-Pasaréti Református Gyülekezet első lelképásztorának élettörténete, Kiskunfélegyháza, Parakletos, [1995].

25 BENE János: *A nyíregyházi Mikeczek*, Nyíregyháza, Nyíregyházi Városvédő Egyesület, 2008, 13.

26 HATOS Pál: Kisebbség és többség Ravasz László gondolkozásában, in: Novák Attila (szerk.): *Többségek köztérsében = Multiple Binds. Magyar–zsidó múltak és éjtájak = Hungarian Jewish Pasts and Landscapes*, Budapest, Ludovika, 2023, 137–165, 151.

27 KOMORÓCZY Géza: „Nekem itt zsidónak kell lenni” Források és dokumentumok (1965–2012). *A zsidók története Magyarországon I–II. kötetéhez: Szöveggyűjtemény*, Pozsony, Kalligram, 2013, 1002.

28 Villám: *Tasnádi Nagy András*, 298–299.

29 Hatos: *Kisebbség és többség Ravasz László gondolkozásában*, 153.

30 RL C/105, 2. doboz, ikt. sz. nélkül, Kedves Barátom! kezdetű levél gépiratos másolata (címezett és keltezés nélkül).

álláspontra. Az első komolyabb konfliktusukra valamikor 1938 és 1939 fordulóján került sor, a nagyrészt már faji alapon álló második zsidótörvény-javaslat parlamenti vitája idején. Épp Horthy Miklós kormányzóhoz mentek újévi köszöntésre, amikor Tasnádi kérdőre vonta az esperest, miért ír cikket a zsidótörvény-javaslat ellen az *Esti Kurír*ba, melyet dehonesztáló módon „zsidó lapnak” nevezett. A rövid és éles vitában ellenvéleményének adott hangot azzal kapcsolatban, hogy az egyház beleavatkozik egy, már a törvényhozás előtt lévő ügybe.³¹ Mondta mindezt egyrészt egyházi tisztviselőként, másrészt mint aki a szóban forgó törvényjavaslatot maga, igazságügy-miniszterként nyújtotta be. Szabó a *Református Élet* egyháztársadalmi hetilap 1939. újévi számában is állást foglalt a törvényjavaslat ellen, így érvelve: „Totális elv az, amely ma a zsidóságot rekeszti ki a magyarságból, de holnap, holnapután a keresztyénséget tartja veszélyesnek a magyarságra.”³²

Szabó lelkipásztorként mégis igyekezett megértő lenni gondnokával, úgy vélte, Tasnádit bántotta – csak ennek nem adott hangot –, hogy az egyházmegye két vezetője a zsidókérdésben ellentétes felfogást vall.³³ A korabeli forrásokból úgy tűnik, hogy Tasnádi egy ideig határozottan tudott különbséget tenni egyházi és politikai szerepei között. Vagyis ismerte Szabó erőfeszítéseit, de politikai eszközökkel nem lépett fel ellenük.³⁴ Az esperes naplójában feljegyezte, hogy a fasori gyülekezetben sok zsidó embert megkereszteltek, és Tasnádi amellett, hogy részt vett az egyházközségbe történő felvételükön, soha nem ellenezte azt.³⁵

Az esperes és gondnokának viszonya a későbbiekben sem volt felhőtlen, jóllehet vitáik egészen 1944 nyaráig nem mérgesedtek el.³⁶ Politikai természetű nézetkülönbségeik Szabót mégsem tántorították el attól, hogy 1942–1943-ban lelkipásztorként komolyan elbeszélgessen Tasnádival magánéleti visszasságairól. Mivel ennek következményei nem lettek, az esperes arra kérte, hogy mondjon le gondnoki tisztéről.³⁷ Tasnádi ezt nem tette meg, végül pedig rendezte kapcsolatát feleségével.³⁸ 1939. november 9-ig volt igazságügy-miniszter, majd a képviselőház

31 Vö. Szabó 1951. december 16-i naplóbejegyzése, Szabó: *Ég, de meg nem emésztetik*, 222.

32 SZABÓ Imre: Faji elv, vagy keresztyénség?, *Református Élet*, 1939. január 1. (VI. évf., 1. sz.), 2. Részleteit idézi Sós Endre (szerk.): *Egyház és társadalom a fajelméletéről és a II. zsidótörvény javaslatáról. Egyházfők, tudósok, államférfiak, köztörök és testületek megnyilatkozásai*, [Budapest], Periszkóp, 1939, 15.; A magyar keresztyény egyházak főpapjai a vér mítosza ellen, *Esti Kurír*, 1939. február 9., 6. Szabó *Faji elv, vagy keresztyénség?* c. teljes cikkét közli Szabó: *Ég, de meg nem emésztetik*, 3. függelék, 402–404. (Szabó Imre naplójában a szóban forgó cikkére tévesen úgy hivatkozik, mint ami a *Református Figyelő*ben jelent meg, azonban ez a lap már 1933-ban megszűnt. Ez a hiba ismétlődik a Szabó: *Ég, de meg nem emésztetik* c. kötetben való teljes közlésnél is.)

33 Vö. Szabó 1951. december 16-i naplóbejegyzése, Szabó: *Ég, de meg nem emésztetik*, 222.

34 Nagy: *Szabó Imre*, 586–587.

35 Vö. Szabó 1951. december 16-i naplóbejegyzése, Szabó: *Ég, de meg nem emésztetik*, 222.

36 Szabó és Tasnádi vitás kérdéseikről 1940-től levelezést folytattak egymással. Vö. Szabó 1951. december 13-i naplóbejegyzése, közli Szabó: *Ég, de meg nem emésztetik*, 213.

37 Ennek részleteit lásd Szabó 1951. december 16-i naplóbejegyzésében, Szabó: *Ég, de meg nem emésztetik*, 222–223.

38 Vö. Szabó 1946. április 16-i naplóbejegyzése, közli Szabó: *Ég, de meg nem emésztetik*, 162.

elnöke lett, eközben egyre erőteljesebb németbarát és háborús politikát folytatott. 1944 októberében a nyilas hatalomátvétel után nem mondott le hivataláról, sőt azt a nyilas korszakban mindvégig betöltötte.³⁹ Szabó esperes pedig ekkor embereket mentett: 1944 őszén mintegy negyven üldözött zsidó gyermeknek, illetve családnak, valamint lengyel, francia és holland katonáknak nyújtott menedéket.⁴⁰

Az ország 1944. március 19-i német megszállása után két héttel megjelent a megkülönböztető sárga csillag kötelező viselését előíró rendelet, amely a hatályban lévő jogfosztó törvények alapján a keresztény egyházak számos zsidó származású tagjára is vonatkozott. Köztük voltak olyan református presbiterek is, akiket erre a vezető tisztségre gyülekezeteik választottak meg.⁴¹ Bereczky Albert Pozsonyi úti református lelkipásztor, a Budapesti Református Egyházmegye missziói előadója Tasnádihoz fordult az ügyükben, és azt kérte tőle, hogy az érdekükben támogatólag járjon közben a kormányzatnál, és nyerjenek mentességet a sárga csillag viselése alól. A háború alatti ellenállásban és az embermentésben fontos szerepet játszó Bereczky⁴² bizalmát helyezte a kiváló politikai kapcsolatokkal rendelkező egyházmegyei gondnokba. Ezért arra is megkérte, hogy szintén képviselje a vidéken gettókba zárt reformátusok ügyét: legyen lehetősége a lelkészeknek, hogy heti rendszerességgel istentiszteletet, bibliaórát tarthassanak számukra.⁴³ Mint később kiderült, Tasnádira nem lehetett számítani egyik ügy támogatásában sem.

1944. május közepén megkezdődött a vidéki zsidóság tömeges deportálása, június elején pedig arról érkeztek hírek, hogy Budapest zsidó lakosságára is ez a sors vár. Szabó esperes ekkor még kételkedve fogadta az elhurcolásokkal kapcsolatos híreket, ám hamarosan saját maga is szembesült a valósággal. Elsőként egy kedves

39 Villám: *Tasnádi Nagy András*, 298–299. „A háború kitörése után (ti. Tasnádi – E.K.) kimondottan németbarát lett, a német győzelemben bízott és többször volt szó arról, hogy ő lesz a miniszterelnök” – mondta a tanúkihallgatás során Makkai János egykori kormánypárti országgyűlési képviselő, Tasnádi háború utáni népbírószági perében. (Budapest Főváros Levéltára [BFL] VII.5.e Budapesti Királyi Büntetőtörvényszék iratai, Népbírószágtól átvett peres ügyek iratai: 1950-7937 Tasnádi Nagy András [1950], 11. Dr. Makkai János tanúvallomási jegyzőkönyve, Kelt: Bp., 1946. március 23.) Makkai az első zsidótörvény kezdeményezője volt, a második zsidótörvénynek pedig előadója, majd miután nézeteit revideálta, a Gestapo letartóztatta a német megszállást követően, ahonnan később szabadult.

40 A témáról lásd bővebben Erdős: *Szabó Imre budapesti esperes embermentő tevékenysége*.

41 Erdős: *Szabó Imre budapesti esperes embermentő tevékenysége*, 97. Magyarország német megszállásának politikatörténeti értelmezéséhez lásd legújabban MÁTHÉ Áron: Egy külföldről irányított rendszer-váltás – 1944. március 19. Magyarország német megszállásának mai megítéléséhez, in: Simon János (szerk.): *30 éve szabadon Közép-Európában*, Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó, 2002, 303–312. doi: 10.36250/00983_00

42 Bereczky embermentő és ellenállási tevékenységéről lásd LÁNYI Gábor: Bereczky Albert (1893–1966) budapesti lelkipásztor szerepe a németellenes ellenállásban és az embermentésben (1944–45), *Studia Universitatis Babeş-Bolyai Theologia Reformata Transylvanica* 69(2024/1), 225–249. doi: 10.24193/subbtref.69.1.13; MOLNÁR Judit: „A lelkek elposványosodásához nagymértékben hozzájárult a református lelkészi kar is.” Bereczky Albert tárgyalásai Komoly Ottóval 1944-ben, *Egyházforum* 29(2014/2–3), 19–28.

43 RL C/105, m7 doboz, ikt. sz. nélkül, Bereczky Albert levele Tasnádi Nagy Andrásához. Másolat. (Kelt: Bp., 1944. május 15.)

ismerőset, a balatonboglári fűszerest, Fischlt és családját hurcolták el, majd saját szemével látott egy deportáltakkal teli vonatot a Kelenföldi pályaudvaron. Mind-ezen személyes tapasztalatok nyílt és határozott fellépésre készítették Szabót.⁴⁴

1944. június 16-án az egyházmegyei közgyűlésen nyíltan felszólalt a deportáltakkal szemben. Esperesi jelentésében arra intette a kormányt, hogy „hallgasson az egyház kérő szavára”.⁴⁵ Naplójában évekkel később leírta, hogy a közgyűlésen elnöklő vezetőtársával, Tasnádival – korábbi és későbbi rutinja szerint – nem osztotta meg előre beszámolójának tartalmát, amelynek felolvasásától maga is félt, mégis megtette.⁴⁶ Szabó Imre valós kockázatot vállalt, tisztában volt azzal, hogy akár le is tartóztathatják.⁴⁷ „[...] Mi a zsidóknak gettóba való különítését, vagy a deportálását a magyar nép lelkületétől idegennek, keresztyén lelkiismeretével összeférhetetlennek tartjuk és nem tudunk megállni (sic!) Isten színe előtt ebben a kérdésben. [...] Az egyház lelkiismerete nem nyugodt, de nem a maga intézkedései miatt, hanem a hallgatása miatt”⁴⁸ – mondta el esperesi jelentésében.

Szabó előterjesztését a közgyűlés „általános helyesléssel” fogadta. Bereczky Albert a jelentést a keresztyén lelkiismeret nagy megnyilvánulásának nevezte,⁴⁹ és azt indítványozta, hogy a zsidókérdésre vonatkozó szakaszt a többi résztől kiemelve terjesszék fel a kormányzathoz. Mivel a levezető elnöki feladatot ellátó Tasnádi egyben a képviselőház elnöke volt, számára bizonyára elképzelhetetlen lett volna, hogy ez a javaslat megvalósuljon, amivel ráadásul egyetérteni sem tudott. Ezért a képviselőházi elnök rutinjával azt mondta Bereczkynek, hogy a javaslat nincs írásban benyújtva. „Azonnal leírom!” – hangzott a válasz. Victor János egyházmegyei főjegyző, az esperes helyettese egyetértve az egyik felszólaló kollégájával – Gál Lajos Frangepán utcai lelkipásztorral –, felvetette, hogy az esperesi jelentés kérdéses részét előbb az egyházi felsőbb hatóságoknak küldjék meg, és rajtuk keresztül a kormánynak. Szabó esperes csalódott, hisz meghíúsulni látszott az általa tervezett határozott fellépés. A közgyűlés pedig egyre kaotikusabb lett. Tasnádi levezető elnökként úgy tette fel a kérdést, hogy a közgyűlés elfogadja-e Victor János javaslatát, mire többen szót kértek.⁵⁰

Szabó látta, hogy Tasnádi a parlamenti elnök „fortélyáival el akarja kenni az egészet”.⁵¹ A levezető elnök ugyanis kijelentette, hogy a közgyűlés már el is fogadta Victor javaslatát, noha erről elfogadó szavazás nem történt. Erre Bereczky

44 Erdős: *Szabó Imre budapesti esperes embermentő tevékenysége*, 97–99.

45 Szabó 1944. június 16-i esperesi jelentését közli Szabó: *Ég, de meg nem emésztetik*, 5. függelék, 411–415.

46 Vö. Szabó 1950. október 8-i naplóbejegyzése, Szabó: *Ég, de meg nem emésztetik*, 185.

47 Vö. Szabó 1951. december 20-i naplóbejegyzése, Szabó: *Ég, de meg nem emésztetik*, 231.

48 RL A/1c Elnöki iratok, 991/1944. Kivonat Szabó Imre budapesti református esperes jelentéséből, amelyet 1944. június 16-án a közgyűlés elé terjesztett.

49 Vö. Szabó 1950. október 8-i naplóbejegyzése, Szabó: *Ég, de meg nem emésztetik*, 184–185.

50 RL A/1c 991/1944. Szabó Imre levele Ravasz Lászlóhoz (Kelt: Bp., 1944. június 17.); Szabó 1951. december 20-i naplóbejegyzése, Szabó: *Ég, de meg nem emésztetik*, 231.

51 Vö. Szabó 1951. december 20-i naplóbejegyzése, Szabó: *Ég, de meg nem emésztetik*, 231.

ún. ellenpróbát kért, de a közgyűlés tagjai nem ismerték ezt a szavazási technikát, csupán 6–8-an álltak fel, akik a résztvevők körülbelül tíz százalékát jelentették.⁵² Köztük volt maga Bereczky, illetve Dobos Károly, az esperes fasori lelkésztestvére is. Utóbbi emlékei szerint, akik nem álltak fel, „meg voltak dermedve” és azt sem tudták, hogy mit csináljanak.⁵³ A levezető elnök módszereivel szemben Bereczky tiltakozását fejezte ki. Tasnádi erre rendre utasította a Pozsonyi úti lelkészt,⁵⁴ aki elhagyta az üléstermet, majd példáját többen követték.⁵⁵ Szabó és Tasnádi egykori barátságának hamarosan vége szakadt.⁵⁶

Az esperes a közgyűlést követő héten biztos forrásból, az üldözöttek érdekeit szolgáló Mester Miklós államtitkártól⁵⁷ arról értesült, hogy gondnoka kormányzati körökben a presbiterek sárga csillag viselése alóli mentesség ellen volt, miközben őt az ügy támogatásáról biztosította.⁵⁸ Szabó Imre ekkor végtelenül csalódott Tasnádiban, és az 1944. június 29-én neki írott levélben arra szólította fel, hogy vonuljon vissza a politikától. Kifejtette, hogy a gettósítás és a deportálás egyszerűen vállalhatatlan.⁵⁹

Az esperes néhány évvel később ezt a gondnoktársától „elszakadó” levelének nevezte.⁶⁰ Szabó naplóiban és irathagyatékában nem találtam arra való utalást, hogy Tasnádit egyházi tisztségeiről való lemondásra szólította volna fel, mint ahogy ez a politikai funkciók esetében a fent idézett levélben megtörtént. Azonban a hatályos egyházi törvények szerint az esperesnek nem volt arra jogi lehetősége, hogy lemondassa gondnoktársát. A gondnok – más egyházmegyei tisztségviselőhöz hasonlóan – saját elhatározásából lemondhatott tisztségéről, a lemondást pedig az

52 RL A/1c 991/1944. Szabó Imre levele Ravasz Lászlóhoz (Kelt: Bp., 1944. június 17.)

53 Interjú Dobos Károllyal, Budapesten, 2000. július 5-én. USC Shoah Foundation Institute, Visual History Archive (<https://vha.usc.edu>), 51031. sz. interjú, Tape 3, 03:35–06:15.

54 Vö. Szabó 1951. december 20-i naplóbejegyzése, Szabó: *Ég, de meg nem emésztenek*, 232.

55 Szabó esperes 1950. október 8-i naplóbejegyzéséből kiderül, hogy az 1944. június 16-i egyházmegyei közgyűlés jegyzőkönyve megjelent nyomtatásban, de azt a cenzúra törölte a *Református Élet* c. egyháztársadalmi hetilapból. Vö. Szabó: *Ég, de meg nem emésztenek*, 184.

56 Vö. Szabó 1944. október 25-i naplóbejegyzése, Szabó: *Ég, de meg nem emésztenek*, 76.

57 Mesterről legújabban lásd Kovács Tamás: Mester Miklós, in: Bartha Ákos–Kiss Réka–Szekér Nóra: *Ellenállók 1944–45*, Budapest, Nemzeti Emlékezet Bizottsága, 2025, 304–309.

58 Vö. Szabó 1951. december 16-i naplóbejegyzése, Szabó: *Ég, de meg nem emésztenek*, 223. 1944. június 23-án éjjel Szabó Tasnádinál járt, ahol a támogatásáról biztosította az esperest, a presbiterek sárga csillag viselése alóli mentessége ügyében, vö. RL C/105, m7 doboz, ikt. sz. nélkül, Szabó Imre levele Tasnádi Andrásához. Másolat. (Kelt: Bp., 1944. június 24.) A presbiterek sárga csillag viselése alóli mentességének ügyét Ravasz László kezdeményezte a kormányzatnál, majd miután a püspök hosszú hónapokra ágynak esett, súlyos betegsége miatt Szabó Imre vette át tőle a presbiterek érdekképviseletét. A témáról bővebben lásd Erdős: *Szabó Imre budapesti esperes embermentő tevékenysége*, 101–103.

59 RL C/105, m7 doboz, ikt. sz. nélkül, Szabó Imre levele Tasnádi Nagy Andrásához. Másolat. (Kelt: Bp., 1944. június 29.) A levelet teljes terjedelmében közli Szabó: *Ég, de meg nem emésztenek*, 416–417.

60 Vö. Szabó 1951. december 20-i naplóbejegyzése, Szabó: *Ég, de meg nem emésztenek*, 232.

egyházmegyének kellett elfogadnia.⁶¹ Szabónak emberileg nehéz volt a történeteket feldolgozni. 1944. december végére eljutott odáig, hogy Tasnádit a történelem árjával sodródó embernek nevezte, akivel politikailag meghasonlott. Úgy tartotta, hogy Tasnádinak már nem volt lehetősége jóvátételre.⁶²

Az esperes és gondnoka vitáikat levélben folytatták. Tasnádi 1944 karácsonyát a fővárosból kitelepült kormánnyal, törvényhozással és közigazgatással együtt már Sopronban töltötte. 1944. december 23-án Szabónak küldött levelében véleménykülönbségeire reagálva a következőket írta:

„Hiszek benne, hogy Isten megadja nekünk egyszer az alkalmat kibeszélnünk magunkat, hiszem, hogy ha most megpróbál is bennünket erősen, még megengedi nekünk, hogy a romokon megkezdjük az újjáépítést és hiszem, hogy támad még nemzedék, amelyik hittel, fertőzetlen, szíves magyarsággal és önzetlen munkával tudni fogja lábra állítani ezt a szegény megtépett nemzetet és hiszem, hogy ebben a munkában még egymás mellett fogunk állhatni.”⁶³

Tasnádi Sopronból Ausztrián keresztül Németországba került, onnan 1946 tavaszán, mint háborús bűnöst hazahozták a hatóságok. Az esperes és gondnoktársa közel másfél évnyi kihagyást követően, 1946. április 14-én újra találkoztak, mégpedig a Markó utcai börtönben, a virágvasárnapi istentisztelet után. A börtönmissziót folytató Szabónak rendszeres bejárásra volt módja, így Tasnádival is többször tudott négy szemközt beszélni,⁶⁴ aki az első ilyen alkalommal aláírta a gondnoki tisztről való lemondó nyilatkozatot.⁶⁵

Szabó háború utáni első esperesi jelentésében foglalkozott először az egyházi belső nyilvánosság előtt Tasnádival, amely ügyet addig „fájlalva és megkönnyezve,

61 Vö. „Az egyházmegyei tisztviselő tisztsége megszűnik az általános tisztújítás idején, továbbá halál, az egyházmegye által elfogadott lemondás, jogerős bírói ítélettel történt elmozdítás folytán, valamint a lelkesi tisztség betöltőjére nézve akkor is, ha az egyházmegye területén megszűnik egyházmegyei lelkesi tisztség viselésére jogosító hivatal betölténi.” I. törvénycikk az egyház alkotmányáról és kormányzatáról. Harmadik rész. Az egyházmegye. Második fejezet. Az egyházmegyei tisztviselők, 90. §., in: *A Magyarországi Református Egyház törvényei. Az 1928. évi május hó 8. napján megnyílt negyedik budapesti országos zsinat által alkotott kilenc törvénycikk. A Magyarországi Református Egyház hivatalos kiadványa*, Budapest, Bethlen Gábor Irodalmi és Nyomdai Rt., 1933, 44. (Elérhető a Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltárában.)

62 Vö. Szabó 1944. december 31-i naplóbejegyzése, Szabó: *Ég, de meg nem emésztenek*, 86.

63 RL C/105, m7 doboz, ikt. sz. nélkül, Tasnádi levele Szabónak (Kelt: Sopron, 1944. december 23.)

64 Vö. Szabó 1946. december 7-i naplóbejegyzése, Szabó: *Ég, de meg nem emésztenek*, 167.

65 Az esperes és gondnoka a háború után először négy szemközt, 1946. április 16-án találkozott a börtönben, amikor Tasnádi aláírta a gondnoki tisztről való lemondó nyilatkozatot. A beszélgetés során Tasnádi beszámolt németországi tartózkodásáról, amelynek során elejétől a végéig elolvasta az egész Bibliát, amit korábban még sosem tett meg. Szabó lelkipásztorként fordult Tasnádihoz: találkozásukat közös bibliaolvasással és imádsággal zárták. Az esperes imádságában azért könyörgött, hogy miután gondnoktársa „eltévesztette az utat”, találhasson mégis vissza Istenhez. Vö. Szabó 1944. április 16-i naplóbejegyzése, Szabó: *Ég, de meg nem emésztenek*, 162–163. Tasnádi lemondó nyilatkozatának szövegét másolatban lásd RL A/1b 1650/1945. Szabó Imre levele Ravasz Lászlóhoz (Kelt: Bp., 1946. április 25.)

a nyilvánosság elől eltakarva” hordozta. Jelentésében kifejtette, hogy Tasnádival egy hosszú évtizeden át barátok és munkatársak voltak, de a köztük lévő viszony az utóbbi években a politikai gondolkozásbeli és a világnézeti különbségek miatt megromlott. Az 1944. június 16-i egyházmegyei közgyűlést követően pedig „elhidegedett, sőt szinte megszakadt”. Szabó kiemelte, hogy mind igehirdetésben, mind négyyszemközti beszélgetésben, mind levélben azon volt, hogy Tasnádi szakítson a politikai rendszerrel, amely „mind jobban elragadta magával. Ő is hazafiúi lelkiismeretére hivatkozott. Nem lehetett feltartóztatni. Az utolsó hetekig ott volt a templomban csaknem minden vasárnap. Magával ragadta az a politikai ígézet, és rendszer, melyet jobb lelkiismerete ellenére támogatott, amely sok romlásunknak felidézője lett.” Végül az esperes arra kérte az egyházmegyei tanácsot, hogy foglalkozzon a Tasnádi távolléte miatt hónapok óta ellátatlan egyházmegyei gondnoki tiszttel betöltésével.⁶⁶ Az illetékes egyházi bíróság, a dunamelléki egyházkerületi bíróság elnöksége pedig fegyelmi eljárást indított ellene, és mind fasori főgondnoki, mind egyházmegyei gondnoki tisztségéből felfüggesztette.⁶⁷

Tasnádi Nagy Andrást a Budapesti Népbíróság első fokon 1946. augusztus 1-jén golyó általi halálra ítélte.⁶⁸ Noha Szabó esperes korábbi álláspontja nem változott, mégis segíteni akart halálra ítélt egykori gondnoktársán. Ezután mind a Budapesti Református Egyházmegye, mind a fasori református gyülekezet részéről kegyelmi kérvényt nyújtottak be a köztársasági elnöknek, Tasnádi élete megmentése érdekében.⁶⁹ Kiemelendő, hogy a vészkorszakban származása miatt üldözött fasori református presbiter, Fellner Alfréd is a kegyelmi kérvény benyújtása mellett foglalt állást. Ebben egyfajta viszonzását látta annak a református egyház által 1944-ben végzett mentési munkának, amelynek köszönhetően sokak mellett ő is életben maradhatott.⁷⁰

66 RL A/1b Püspöki iratok, 2666/1945. Kivonat a Budapesti Református Egyházmegye 1945. május 12-i tanácsülésének jegyzőkönyvéből (esperesi jelentés), 4.

67 RL C/105, m7 doboz, 8/1945. bir. sz. Tasnádi Nagy András dr. budapesti egyházmegyei gondnok ellen fegyelmi eljárás (Kelt: Bp., 1945. augusztus 22.). Tasnádi németországi tartózkodása okán nem adott le igazoló nyilatkozatot a budapesti egyházmegyének, vö. RL A/1b 954/1945. Szabó Imre levele Ravasz Lászlóhoz (Kelt: Bp., 1945. július 5.)

68 BFL XXV.101.b Budapesti Fegyház és Börtön fogvatartottakra vonatkozó iratai, 1344. kisdoboz, 27642. tétel: Tasnádi Nagy András

69 A budapesti egyházmegye által benyújtott kegyelmi kérvényt Bereczky Albert is aláírta, akinek az 1944. június 16-i egyházmegyei közgyűlésen nagy vitája volt Tasnádi Nagy Andrással. A fasori és az egyházmegyei kegyelmi kérvények eredeti példányai Tasnádi védőügyvédjének anyagában találhatóak: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) P 2256 Személyi fondtörödékek, 155. sorozat: dr. Kelemen Kornél ügyvédi irodája, 4. tétel: Tasnádi Nagy András, A Budapest–Vilma királynő úti (fasori) református gyülekezet presbitereinek kegyelmi kérvénye (Kelt: Bp., 1946. augusztus 25.), A Budapesti Református Egyházmegye kegyelmi kérvénye (Kelt: Bp., 1946. szeptember 6.)

70 Budapest-Fasori Református Egyházközség irattára, Presbiteri jegyzőkönyvek, a Bp. VII. Vilma királynő úti református egyházközség presbitériumának 1946. évi augusztus 25-én, vasárnap délelőtt fél 12-re egybehívott presbitériumi gyűlésének jegyzőkönyve, 4. pont.

Az egyházmegye által benyújtott kegyelmi kérvény szövegét az esperes Kelemen Kornállal, Tasnádi védőügyvédjével együtt írta meg. A beadványt a budapesti gyülekezetek 1946. augusztus 16-án tartott elnökségi megbeszélésén és a budapesti parókus lelkészek augusztus 26-i értekezletén történt megállapodások értelmében nyújtották be.⁷¹ A kegyelmi kérvénynek Tildy Zoltán köztársasági elnök helyt adott. 1946. december 28-án az ítéletet a másodfokon eljáró bíróság, a Népbíróságok Országos Tanácsa kegyelemből életfogytiglan tartó fegyházbüntetésre változtatta.⁷² Tasnádi Nagy András 1956. július 1-jén, hetvennégy évesen a börtönben halt meg.⁷³

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BENE János: *A nyíregyházi Mikeczek*, Nyíregyháza, Nyíregyházi Városvédő Egyesület, 2008.
- DRASKÓCZY István: „Nékem az élet Krisztus – és a meghalás nyereség.” Dr. Joó Sándor, a Budapest-Pasaréti Református Gyülekezet első lelképásztorának élettörténete, Kiskunfélegyháza, Parakletos, [1995].
- DRASKÓCZY István: *Szabó Imre a Budapesti Református Egyházmegye első esperesének élete és munkái*, Mezőszilas–Kiskunfélegyháza, Parakletos Alapítvány, 1968–1992.
- ERDŐS Kristóf: Nem tudunk megállni Isten színe előtt, *Országút* 5(2024/17), 38–40.
- ERDŐS Kristóf: Szabó Imre budapesti esperes embermentő tevékenysége (1944), *Hagyomány – Identitás – Történelem* 1(2024/1), 95–113. doi: 10.69594/hit.2024.1.9
- FEKETE Károly: *A Barmeni Teológiai Nyilatkozat. Vezérfonal a dokumentum tanulmányozásához*, Budapest, Kálvin, 2009.
- FRIEDLÄNDER, Saul: *A náci Németország és a zsidók, 1933–1945*, Budapest, Múlt és Jövő, 2013.
- HATOS Pál: Kisebbség és többség Ravasz László gondolkozásában, in: Novák Attila (szerk.): *Többségek közt = Multiple Binds. Magyar–zsidó múltak és éjtájtak = Hungarian Jewish Pasts and Landscapes*, Budapest, Ludovika, 2023, 137–165.
- HÖRCSIK Richárd: Lázár Andor életútja, 1882–1971, in: Farkas Gábor (szerk.): *1900–1944. A veszprémi településtörténeti konferencián elhangzott előadások, korreferátumok szövege (1981. november 10–11.)*, Veszprém, MTA Veszprémi Akadémiai Bizottság–MTA Pécsi Akadémiai Bizottság, *A Dunántúl településtörténete V.*, 1982, 448–453.
- KOMORÓCZY Géza: „Nekem itt zsidónak kell lenni” Források és dokumentumok (1965–2012). *A zsidók története Magyarországon I–II. kötetéhez. Szöveggyűjtemény*, Pozsony, Kalligram, 2013.

71 Vö. RL C/105, m7 doboz, 1227/1946. Körlevél a budapesti gyülekezetek elnökségének (Kelt: Bp., 1946. szeptember 3.); Szabó 1946. augusztus 25-i naplóbejegyzése, Szabó: *Ég, de meg nem emésztetik*, 164.

72 BFL XXV.101.b, 1344. kisdoboz, 27642. tétel.

73 Villám: *Tasnádi Nagy András*, 300.

- KOVÁCS Tamás: Mester Miklós, in: Bartha Ákos–Kiss Réka–Szekér Nóra: *Ellenállók 1944–45*, Budapest, Nemzeti Emlékezet Bizottsága, 2025, 304–309.
- KOZMA István: A budapesti református presbitériumok társadalmi összetétele (1932–1949), in: Kósa László (szerk.): *Reformátusok Budapesten, Tanulmányok a magyar főváros reformátusságáról*, 1. kötet, Budapest, Argumentum–ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék, 2006, 233–272.
- LÁNYI Gábor: Bereczky Albert (1893–1966) budapesti lelkipásztor szerepe a németellenes ellenállásban és az embermentésben (1944–45), *Studia Universitatis Babeş-Bolyai Theologia Reformata Transylvanica* 69(2024/1), 225–249. doi: 10.24193/subbtref.69.1.13
- LÁZÁR Andor: *Visszaemlékezéseim*, Budapest, Ráday Gyűjtemény, 1996.
- MÁTHÉ Áron: Egy külföldről irányított rendszerváltás – 1944. március 19. Magyarország német megszállásának mai megítéléséhez, in: Simon János (szerk.): *30 éve szabadon Közép-Európában*, Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó, 2002, 303–312.
- MOLNÁR Judit: „A lelkek elposványosodásához nagymértékben hozzájárult a református lelkészi kar is.” Bereczky Albert tárgyalásai Komoly Ottóval 1944-ben, *Egyházforum* 29(2014/2–3), 19–28.
- NAGY Zsombor: Szabó Imre, a budapesti református egyházmegye megszervezője és első esperese, in: Kósa László (szerk.): *Reformátusok Budapesten, Tanulmányok a magyar főváros reformátusságáról*, 1. kötet, Budapest, Argumentum–ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék, 2006, 579–590.
- PAÁL Vince: Sajtószabályozás és sajtószabadság a Horthy-korszakban, in: Paál Vince (szerk.): *Magyar sajtószabadság és -szabályozás 1914–1989. Előadások a magyar sajtószabadság történetéhez* (Budapest, 2012. november 15.), Budapest, Média-tudományi Intézet, 2013, 7–19.
- RÉVÉSZ Béla: *Az igazság ügye és az állampárt. Az igazságügy politikai környezetének változásai Magyarországon 1944–1989*, Szeged, Iurisperitus, 2022.
- SÓS Endre (szerk.): *Egyház és társadalom a fajelméletről és a II. zsidótörvény javaslatáról. Egyházfők, tudósok, államférfiak, közírók és testületek megnyilatkozásai*, [Budapest], Periszkóp, 1939.
- SZABÓ Imre: *Ég, de meg nem emésztetik. Naplók 1914–1954*, Budapest, Budahegyvidéki Református Egyházközség, 2001.
- SZABÓ Imre: *Ismerd meg magad. A Budapest-fasori templomban 1931. szept. 20-tól nov. 1-ig elhangzott 14 beszéd és szabadelőadás a Tízparancsolatról*, Budapest, Első Kecskeméti Hírlapkiadó- és Nyomda-Részvénytársaság, 1931.
- VEZSENYI Péter: Dokumentumok Szabó Imre református esperes, Budapest-fasori lelkipásztor 1951-ben történt lemondatásáról, *Egyháztörténeti Szemle* 23(2022/1), 102–117. doi: 10.54231/etszemle.2022.1.6
- VILLÁM Judit: Tasnádi Nagy András, in: Jónás Károly–Villám Judit: *A magyar országgyűlés elnökei, 1848–2002*, Budapest, Argumentum, 2002, 297–300.